

УДК 37.016:81]:37.015.31]:37(092)
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-95>

Людмила НОВАКІВСЬКА,
 orcid.org/0000-0003-2817-0696

доктор педагогічних наук, доцент,
 професор кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
 Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
 (Умань, Черкаська область, Україна) nlb-48@ukr.net

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ПИСЬМОВИХ ВПРАВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ І. ГАВРИЛОВА

У статті зазначається, що сучасне життя ставить перед школою нові завдання: виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, народжувати оригінальні ідеї, приймати нестандартні рішення. Перед педагогічною наукою стоїть проблема пошуку шляхів, що сприяють максимально-му розвитку творчих здібностей особистості.

В історії методики є цікавий досвід керівництва творчою діяльністю учнів, тому звернення до нього є актуальним. Аналіз навчальних та методичних посібників, різних історико-літературних матеріалів епохи: мемуарів, педагогічних спогадів показав, що й у другій половині XIX століття прогресивні педагоги приділяли найсерйознішу увагу творчості учнів. Цей досвід не отримав досі достатнього висвітлення та потребує осмислення з позицій сьогодення. Особливо важливим є звернення до спадщини філологічного спрямування через те, що поширення логіко-стилістичного вивчення словесності призвело до створення численних посібників для підготовки учнівських творів, у яких простежуються передумови керівництва творчістю учнів.

Аналіз педагогічних джерел показав, що у 60 – 80-ті роки XIX ст. великим авторитетом користувалися посібники І. Гаврилова (1837–1890). Свої погляди на керівництво творчістю учнів педагог сформулював у праці «Письмові вправи. Керівництво до ведення та складання учнівських творів у середніх навчальних закладах» (1872), де він повно і докладно виклав теорію та методику ведення письмових вправ, розкривши їхню мету, види та послідовність. Практичне застосування письмових вправ у нижчих, середніх та старших класах розроблено автором і в наступних його посібниках, що доповнюють «Письмові вправи» – «Застосування стилістичних завдань» (1874) та «Матеріали для письмових вправ» (1886).

У своїх посібниках педагог-словесник описав методику письмових робіт: він запропонував класифікацію письмових робіт за ступенями та видами; розробив методику письмових вправ від класу до класу; у його працях ми знаходимо передумови творчих вправ: стилістичного експерименту, письмового словесного малювання, листи, зіставлення літературних творів чи його героїв. Ним розроблено плани, зразки творів, до сто п'ятдесяти тем як риторичного, так і літературно-аналітичного характеру.

Ключові слова: письмові вправи, словесність, творча діяльність, методика літератури.

Lyudmyla NOVAKIVSKA,
 orcid.org/0000-0003-2817-0696

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of Teaching
 Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychna
 (Uman, Cherkasy region, Ukraine) nlb-48@ukr.net

PRACTICAL APPLICATION OF WRITTEN EXERCISES AS PREREQUISITE FOR STUDENTS 'CREATIVE ACTIVITY IN GAVRILOV'S PEDAGOGICAL HERITAGE

The article notes that modern life poses new challenges to the school: the education of a creative personality, capable, unlike the performer, to think independently, give birth to original ideas, make unusual decisions. Pedagogical science is faced with the problem of finding ways to maximize the development of creative abilities of the individual.

In the history of the method there is an interesting experience of leading students' creative activities, so it is important to turn to it. Analysis of textbooks and manuals, various historical and literary materials of the era: memoirs, pedagogical memoirs showed that in the second half of the XIX century, progressive teachers paid the most serious attention to the work of students. This experience has not yet received sufficient coverage and needs to be understood from today's standpoint. It is especially important to address the heritage of philology because the spread of logical and stylistic study of literature has led to the creation of numerous manuals for the preparation of student works, which traces the prerequisites for the leadership of students' creativity.

Analysis of pedagogical sources showed that in the 60 – 80 years of the XIX century. Gavrilov's manuals (1837–1890) enjoyed great authority. The article considers the contribution of the teacher-linguist to the methodology of written works:

he proposed a classification of written works by degrees and types; developed a method of writing exercises from class to class; in his works we find the preconditions of creative exercises: stylistic experiment, written verbal drawing, letters, comparison of literary works or its characters. He developed plans, samples of works, up to one hundred and fifty topics of both rhetorical and literary-analytical nature.

Key words: *written exercises, literature, creative activity, methods of literature.*

Постановка проблеми. Сучасне життя ставить перед школою нові завдання: виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, народжувати оригінальні ідеї, приймати нестандартні рішення. Перед педагогічною наукою стоїть проблема пошуку шляхів, що сприяють максимальному розвитку творчих здібностей особистості.

В історії методики є цікавий досвід керівництва творчою діяльністю учнів, тому звернення до нього є актуальним. Аналіз навчальних та методичних посібників, різних історико-літературних матеріалів епохи: мемуарів, педагогічних спогадів показав, що й у другій половині XIX століття прогресивні педагоги приділяли найсерйознішу увагу творчості учнів. Цей досвід не отримав досі достатнього висвітлення та потребує осмислення з позицій сьогодення. Особливо важливим є звернення до спадщини філологічного спрямування через те, що поширення логіко-стилістичного вивчення словесності призвело до створення численних посібників для підготовки учнівських творів, у яких простежуються передумови керівництва творчістю учнів.

Аналіз досліджень. Проблеми розвитку творчої особистості, формування її здібностей є предметом багатьох наукових досліджень і характеризується значною різновариантністю у педагогічній, психологічній літературі (В. І. Андреев, Д. Б. Бого-явленська, Р. М. Грабовська, А. З. Зак, В. А. Кан-Калик, Н. В. Кичук, Г. О. Костюк, Н. В. Кузьміна, А. Н. Лук, Л. М. Масол, С. О. Сисоєва, В. А. Цапок та ін).

Питання розвитку методики викладання словесності вивчалися вченими-методистами XX століття. Докладні історичні огляди було зроблено В. В. Голубковим, Я. А. Ротковичем, О. П. Скаф-тимовим, Д. К. Мотольською, В. Ф. Чертовим, Т. Є. Беньковською.

Однак ідеї та відкриття педагогів-словесників другої половини XIX століття у галузі творчої діяльності учнів були незаслужено забуті за радянських часів і почали наново відкриватися лише наприкінці XX ст.

Мета дослідження: проаналізувати методичні вказівки педагога-словесника І. Гаврилова до керівництва письмовими роботами, які впливають на творчу діяльність учнів.

Виклад основного матеріалу. У 60–80-ті роки XIX ст. великим авторитетом користувалися посібники Івана Васильовича Гаврилова (1837–1890). Син священника, який закінчив духовну семінарію, а згодом історико-філологічний факультет університету, працював учителем мови та словесності в гімназії. Ще студентом І. Гаврилов переклав з німецької кілька статей для журналу «Виховання», а ставши викладачем, вміщував у «Журналі міністерства народної освіти» статті із загальних педагогічних питань та критичні розбори підручників.

Свої погляди на керівництво творчістю учнів педагог сформулював у праці «Письмові вправи. Керівництво до ведення та складання учнівських творів у середніх навчальних закладах» (1872), де він повно і докладно виклав теорію та методику ведення письмових вправ, розкривши їхню мету, види та послідовність. Практичне застосування письмових вправ у нижчих, середніх та старших класах розроблено автором і в наступних його посібниках, що доповнюють «Письмові вправи» – «Застосування стилістичних завдань» (1874) та «Матеріали для письмових вправ» (1886).

У методичному керівництві «Застосування стилістичних завдань» автор розкриває призначення та послідовність запропонованих вправ. У цілі посібника входить «дати учням нижчих класів доступні їх розвитку зразки стилістичних вправ та завдання до них» (Гаврилов, 1875: 1). Перша мета – дати зразки – робить збірку схожою на хрестоматію. Проте між «Стилістичними завданнями» та звичайними навчальними хрестоматіями є істотна відмінність. Справа в тому, що за задумом укладачів, статті хрестоматії нерідко стають предметом для наслідування у творах учнів. І. Гаврилов же вважав, що найкращі зразки поезії і прози, які зазвичай включаються в хрестоматії, недосяжні для наслідування в молодшому і середньому шкільному віці, і не треба сподіватися, що учні зможуть наблизитися до них у своїх творах. Педагог був переконаний: перш ніж приступати до наслідування складних художніх зразків, учень повинен опанувати «техніку мистецтва», «набити руку». Ніхто не сумнівається у необхідності елементарних технічних вправ під час заняття музикою чи живописом. Словесне ж мистецтво має бути винятком у цьому плані. Тому у викладанні словесності

потрібні підготовчі технічні вправи, які «хоч і не схожі на творчість, але ведуть до неї» (Гаврилов, 1875: 4). Пропонований автором «задачник технічних вправ» і ставить своєю метою «дати всю різноманітність завдань і вправ, по яких може пройти дитяча думка, що розвивається, рука в руку зі словом, що вдосконалюється» (Гаврилов, 1875: 4). При цьому посібник І. Гаврилова не вторгається в область хрестоматії, призначення якої полягає в тому, щоб «дати художні зразки, що розвивають смак та забезпечують учнів матеріалом для технічних робіт, а саме правильною, витонченою мовою та зразками художньої форми» (Гаврилов, 1875: 4). Таке чітке розмежування цілей перешкоджає змішуванню художньої творчості зі шкільними вправами в словотворчості і попереджає появу в учня наївної думки про те, що мистецькі зразки йому під силу.

Вправи у посібнику поділяються на чотири основні види: оповідання, описи, порівняння, періоди. На перший погляд, такий поділ здається дивним, тому що розповідь та опис є смислові типи текстів, порівняння – прийом мислення, а період – форма мови. І. Гаврилов пояснює таку послідовність видів вправ у такий спосіб. Будучи найбільш доступними типами текстів, розповіді та описи зручні для початкових вправ у словесному мистецтві. Але описи йдуть далі оповідання тим, що в них, на думку І. Гаврилова, міститься матеріал, «винайдений самим учнем, отже, вправляється творча здатність» (Гаврилов, 1875: 5). Порівняння прилягають до описів, оскільки учень шукає протилежні чи подібні ознаки, щоб довести подібність і відмінність порівнюваних предметів. За порівнянням іде розповідь за даним матеріалом і планом (поширення або ампліфікація), що діє на розвиток творчих здібностей. Період є завершенням цих попередніх вправ, оскільки служить практикою абстрактного мислення. У цьому полягає формальна послідовність оповідань, описів, порівнянь та періодів.

Але в посібнику дотримано й іншу послідовність – стилістичну. Найприроднішим початком у навчанні твору, на думку педагога, є письмовий переказ, чи просте відтворення без будь-якої зміни форми чи змісту прочитаного. Ця вправа допомагає дитині звикнути до правильної побудови речень. Другий ступінь «відтворення» – розповідь зі зміною форми. Від дитини вимагається підшукати для цього змісту зручну оповідну форму. Третій ступінь у стилістичному відношенні представляють вправи у викладі даного матеріалу простими та складними реченнями: це підготовка до періоду.

Зупинимося докладніше на вправах, які сприяють розвитку творчих здібностей школярів. Прообразами сучасних творчих переказів є оповідання зі зміною форми. І. Гаврилов пропонує вносити такі зміни: заміна драматичного викладу оповідальною, розмовної мови – літературною, віршів – прозою. Але при заміні віршів прозою не можна займатися перекладанням, можна лише передати фабулу п'єси, викладеної віршами, – підкреслює автор. Можлива також заміна прямої мови непрямою, заміна першої особи на третю.

Робота над описами починається з опису найпростіших предметів за наперед даною схемою (Що таке предмет? З яких частин складається? З чого зроблено? Яку має форму? і т. п.). Потім учні, аналізуючи зразки, запропоновані у хрестоматіях, переходять до опису тварин, рослин, інтер'єру, пам'яток мистецтва. Автор пропонує такий оригінальний вид опису, як опис картин природи за віршами поетів. Ця творча вправа, що розвиває відтворюючу уяву учнів, нагадує прийом словесного малювання, який одержав широке визнання у сучасному методиці.

Нарешті, опис може стати змістом такого творчої роботи, як листа другу, батькам, родичам, наприклад, опис місця, де учень проводив літо. Розповідь про якусь подію також можна задати у формі листа.

До творчих завдань належать і порівняння. Порівняння близькі до описів, тому робота над ними слідує за навчанням опису. Після знайомства зі зразком порівняння у хрестоматії з'ясується за допомогою бесіди схема порівняння (порівняння ділиться на дві головні частини: в одній викладаються ознаки подібності, а в іншій ознаки відмінності), потім, керуючись цією схемою, учні винаходять матеріал для самостійного порівняння предметів чи явищ, наприклад, зима та літо, весна та осінь, ледачий і працьовитий тощо.

Після того, як учні навчаються складати розташування (плани), потрібно перейти до розповіді згідно з цим планом та матеріалу, що вимагає розвитку. Спочатку прочитується у класі матеріал, даний у посібнику, потім під керівництвом учителя учні відзначають не зрозумілі, які вимагають пояснення пункти розповіді, ставлять запитання й дають на них відповіді. Від розвитку однієї думки переходять до іншої. Розвинену таким чином розповідь учні викладають удома складними реченнями.

За розповідями за цим планом і матеріалом іде завдання, що вимагає ще більшої творчої діяльності учнів – це оповідання на задану тему. Вони особливо розвивають спостережливість та

фантазію дітей. Як приклад у посібнику наводиться план і зразок оповідання за однією з тем. Наприклад, до розповіді «Доля однієї шпильки» дається такий план: «Де і з чого мене зробили? Куди відправили? Що зі мною зробила дама? Яку я отримала про себе думку? Що мене видало? Хто мене знайшов? Як він мною зловживав? Як я помстилася? Де я тепер?» Після знайомства зі зразком і перевірку його відповідності планові можна задати учням самостійний твір на тему «Історія одного сталевого пера», «Доля одного листка поштового паперу». Вважаємо, що методику роботи над подібними творами та матеріали до них можна використовувати і в сучасній школі, наприклад, для підготовки учнів 5-го класу до твору у жанрі казки про речі, варто лише замінити застарілі предмети реаліями сьогодення.

Важливо, що самостійність школярів під час усіх творчих вправ наростає поступово. Спочатку розбирається зразок, а потім у класі, під обов'язковим керівництвом учителя, відшукується матеріал для власного твору. Опрацьований таким чином матеріал учні оформляють вдома. Чітка послідовність виконання різних видів завдань – від простого викладу до творчого роботи – сприяє збагаченню мовлення учнів, розвитку логічного мислення та творчих здібностей.

Система вправ з оволодіння «технікою» творчості є важливим підготовчим етапом до творів у старших класах, теми яких (близько 120-ти) розроблені у «Матеріалах для письмових вправ» та у збірнику «Теми, розміщення та матеріали для творів у старших класах». Головне призначення посібників – надавати допомогу учням у складанні творів.

У передмові до «Тем, розміщення і матеріалів...» автор звертає увагу вчителя на важливість організації діяльності учнів під час обговорення тем творів у класі: «Учитель лише супроводжує мислення учнів, проте пошук матеріалу до теми належить учням, а не вчителю. Мета вчителя – залучити клас до діяльної участі у роздумах на запропоновану тему, і ціль ця не була б досягнутою, якби учням довелося бути слухачами, а не діячами» (Гаврилов, 1876: 1). Загальне обговорення теми у класі закінчується упорядкуванням плану, а вдома учневі належить розвинути тему у подробицях, користуючись збірником матеріалів для творів.

Обидва збірники корисні й у тому відношенні, що з них можна пропонувати теми і для усного викладу. Усний твір не вимагає великої кількості часу, що витрачається на письмову роботу, але також розвиває вміння говорити публічно.

Перевагою посібника «Матеріали для письмових вправ» є його чітка структурованість. Теми згруповані в чотири розділи за принципом зв'язку з матеріалом, що вивчається. Так, теми першого розділу супроводжують вивчення теорії словесності, другий – поем Гомера та творів інших стародавніх класиків, у третьому розділі запропоновані твори у зв'язку з вивченням фольклору, в четвертому – у зв'язку з вивченням Початкового літопису та «Слова про похід Ігорів».

Види творів, розроблених у першому розділі, досить різноманітні: за літературними творами, на моральні теми, сформульовані за допомогою прислів'їв або висловів відомих письменників, характеристики історичних осіб. Теми переважно мають творчий характер. Деякі з них ставлять учня у становище художника, який створює картину не фарбами, а словами. Відповідно до сучасної термінології такий твір слід назвати письмовим словесним малюванням. Очевидно, що художні описи займали досить важливе місце у викладанні І. Гаврилова, тому що він спеціально наголошує: «Якщо задавати художні описи, то не інакше, як у такому вигляді. Вони розвивають даний поетичним твором матеріал, поглиблюють читання поетичного твору з художнього боку і розвивають почуття витонченого» (Гаврилов, 1876: 4).

Теми другого розділу, які пов'язані з вивченням поем Гомера, вправляють учнів у стислому викладі, наприклад, «Одіссея у Цирцеї» і т.п., у характеристиці героя: «Характеристика Ахіллеса», у порівняльній характеристиці: «Кого Гомер цінує вище: Одіссея або Аякса?», «Гектор і Полідам».

Теми третього розділу, що супроводжують вивчення фольклору у жанровому відношенні подібні до попередніх. Це порівняльні характеристики та характеристики одного героя. У той же час автор включає в розділ і такі теми, які вимагають з'ясування відмінностей, або, навпаки, узагальнення. На особливу увагу заслуговує і те, що педагог пропонує теми дослідницького характеру, спрямовані на з'ясування учнями загальних і різних рис творів різних жанрів, що належать до одного роду літератури.

Теми з першого відділу четвертого розділу – «У зв'язку з читанням Початкового літопису» – можна розділити на: 1) перекази: «Коли Ольга прийняла християнську віру?»; 2) витяги: «Риси побуту руського народу за літописним сказанням Х століття»; 3) характеристики: «Характеристика Святослава». Ці теми не вимагають особливої самостійності учнів. Зате твори за «Словом про похід Ігорів», на наш погляд, слід віднести до творчих. Так, теми

дослідницького характеру – «Слово» та дружинна поезія», порівняння викладу «Слова» з викладом Іпатіївського літопису» – вимагають порівняння, зіставлення різних творів. Роботи уяви, спостережливості вимагають від учнів теми «Творець «Слова про похід Ігорів» і «Боян, за «Словом про похід Ігорів». У самому «Слові», а також і в літописі немає відомостей про його автора або про Бояна, тому внутрішні моральні якості автора «Слова» учні можуть з'ясувати лише з того, як вони виявилися у творі, а зовнішній образ тим більше вимагає особистої фантазії кожного читача.

Таким чином, теми творів, які вміщені у збірнику І. Гаврилова, розвивають не лише логічне мислення та стиль учнів, а й пробуджують творчу діяльність.

Висновки. І. Гаврилов зробив значний внесок у методику письмових робіт: він запропонував класифікацію письмових робіт за ступенями та видами; розробив методику письмових вправ від класу до класу; у його працях ми знаходимо передумови творчих вправ: стилістичного експерименту, письмового словесного малювання, листи, зіставлення літературних творів чи його героїв. Ним розроблено плани, зразки творів, до сто п'ятдесяти тем як риторичного, так і літературно-аналітичного характеру.

Отже, найплідніші ідеї, тенденції, способи керівництва творчою діяльністю учнів, що характерні для викладання словесності у другій половині XIX століття, можуть бути творчо використані в сучасному навчанні літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилов І.В. Письмові вправи. Керівництво до ведення та складання учнівських творів. СПб., 1875. 239 с.
2. Гаврилов І.В. Застосування стилістичних завдань у зв'язку з викладанням граматики та читанням хрестоматії. СПб., 1875. 58 с.
3. Гаврилов І.В. Теми, розміщення та матеріали для творів у старших класах. СПб., 1876. 168 с.

REFERENCES

1. Havrylov, I.V. (1875). Pysmovi vpravy. Kerivnytstvo do vedennia ta skladannia uchnivskykh tvoriv [Gavrilov I.V. Writing exercises. Guide to conducting and compiling student works]. SPb., 239 p. [in Russian].
2. Havrylov, I.V. (1875). Zastosuvannia stylistychnykh zavdan u zviazku z vykladanniam hramatyky ta chytanniam khrestomatii [Gavrilov I.V. Application of stylistic tasks in connection with teaching grammar and reading a textbook]. SPb., 58 p. [in Russian].
3. Havrylov, I.V. (1876). Temy, rozmishchennia ta materialy dlia tvoriv u starshykh klasakh [Gavrilov I.V. Topics, placement and materials for works in senior classes] SPb., 58 p. [in Russian].